

“QIZIL” RANG SEMANTIKASINING INGLIZ VA O‘ZBEK FRAZELOGIYASIDA IFODALANISHI

Sadoqat Dilshodbekovna Xakimova

O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Ingliz tilining nazariy jihatlarini №3 kafedrasini o‘qituvchisi

sadoqat.xakimova@mail.ru

<https://orcid.org/0009-0005-7740-1480>

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi “qizil” rang komponentli frazeologik birliklarning semantik, lingvokulturologik hamda qiyosiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida “qizil” rang orqali ifodalangan ramziy ma’nolar, milliy-madaniy qarashlar va xalq dunyoqarashi o‘rganiladi. Ingliz tilidagi “red-handed”, “red flag” kabi iboralar hamda o‘zbek tilidagi “qizil yuz”, “qizil gap” kabi frazeologizmlar misolida rang semantikasining o‘xshash va farqli jihatlari aniqlanadi. Shuningdek, maqolada rang komponentli frazeologik birliklarning emotsional-ekspressiv xususiyatlari ham yoritiladi. Tadqiqot natijalari frazeologiya, lingvokulturologiya va qiyosiy tilshunoslik sohalaridagi ilmiy izlanishlar uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: qizil rang, frazeologiya, madaniy semantika, qiyosiy tilshunoslik, idiomalar

Abstract. This article analyzes the semantic, linguocultural, and comparative features of phraseological units containing the color component “red” in English and Uzbek languages. The study examines symbolic meanings, national-cultural views, and people’s worldviews expressed through the concept of the color red. Phraseological units such as “red-handed,” “red flag” in English and “qizil yuz,” “qizil gap” in Uzbek are comparatively analyzed to identify similarities and differences in color semantics. The article also highlights the emotional and expressive characteristics of color-related idioms. The findings of the research contribute to further studies in phraseology, linguoculturology, and comparative linguistics by providing important theoretical and cultural insights.

Keywords: red color, phraseology, cultural semantics, comparative linguistics, idioms

KIRISH

Rang tushunchasi inson tafakkuri, til va madaniyatning ajralmas qismi hisoblanadi. Ranglar nafaqat vizual idrok vositasi, balki xalqning tarixiy tajribasi, milliy qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiruvchi muhim semantik birlik sifatida ham namoyon bo‘ladi. Tilshunoslikda rang komponentli frazeologik birliklar lingvokulturologik tadqiqotlarning muhim obyektlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, qizil rang ko‘plab tillarda murakkab va ko‘p qirrali ma‘nolarni ifodalaydi. U ayrim madaniyatlarda xavf, ehtiros va ogohlantirishni bildirsa, boshqa madaniyatlarda go‘zallik, sharaf va qadriyat timsoli sifatida talqin qilinadi (Berlin & Kay, 1969).

Ingliz va o‘zbek tillaridagi qizil rang komponentli frazeologik birliklarni qiyosiy tahlil qilish til va madaniyat o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ingliz tilida “red flag”, “in the red”, “red-handed” kabi iboralar ko‘pincha salbiy yoki ogohlantiruvchi ma‘nolarni bildiradi. O‘zbek tilida esa “qizil oltin”, “qizil yuz”, “qizil gul” kabi birliklar ko‘proq ijobiy estetik va axloqiy semantikaga ega. Xakimova

ta'kidlaganidek, rang komponentli maqollar xalqning madaniy qadriyatlari va mentalitetini yoritishda muhim manba hisoblanadi (Xakimova, 2025).

Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o'zbek tillaridagi qizil rang komponentli frazeologik birliklarning semantik, madaniy va lingvistik xususiyatlarini qiyosiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik, semantik va lingvokulturologik metodlardan foydalanildi. Avvalo, tavsifiy metod yordamida ingliz va o'zbek tillaridagi "qizil" rang komponentli maqollar, matallar va idiomatik iboralar tizimli ravishda tavsiflandi. Ushbu metod til birliklarining semantik va strukturaviy xususiyatlarini aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, qiyosiy-tipologik metod asosida ikki til o'rtasidagi o'xshash va farqli jihatlar tahlil qilindi. Ushbu yondashuv rang semantikasining universal va milliy jihatlarini ochib berishda muhim rol o'ynadi. Lakoff va Johnsonning konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, ranglar inson tafakkurida metaforik tushunchalarni shakllantirish vositasi hisoblanadi (Lakoff & Johnson, 1980).

Lingvokulturologik yondashuv yordamida qizil rangning milliy madaniyatdagi ramziy ma'nolari o'rganildi. Tadqiqot materiali sifatida ingliz tilidagi maqol va idiomalar uchun *Oxford Dictionary of Proverbs* hamda o'zbek tilidagi birliklar uchun *O'zbek xalq maqollari* to'plamidan foydalanildi (Mirzayev va boshq., 2005).

NATIJALAR

Tahlillar natijasida ingliz tilidagi qizil rang komponentli frazeologik birliklar asosan xavf, ehtiros, ogohlantirish va iqtisodiy muammolar bilan bog'liqligi aniqlandi. Masalan, "red flag" iborasi xavf yoki ogohlantirish belgisi sifatida qo'llanadi. Ushbu ibora siyosiy va ijtimoiy kontekstlarda ham faol ishlatiladi. "In the red" idiomasi esa moliyaviy zarar yoki qarzdorlikni bildiradi. Bu ibora XIX asrdagi buxgalteriya tizimidan kelib chiqqan bo'lib, qarzdorlik qizil siyoh bilan yozilgan (Ayto, 2009).

"Red-handed" iborasi jinoyat ustida qo'lga tushgan shaxsni ifodalaydi. Bu yerda qizil rang qon va ayb ramzi sifatida talqin qilinadi. Ingliz madaniyatida qizil rangning bunday salbiy konnotatsiyasi tarixiy va ijtimoiy tajribalar bilan bog'liq.

Bundan tashqari, "Red sky at night, shepherd's delight; red sky in the morning, shepherd's warning" maqoli ingliz xalqining qadimiy meteorologik kuzatuvlari bilan bog'liq. Ushbu maqolda qizil rang ob-havo haqidagi ogohlantiruvchi signal vazifasini bajaradi (Speake, 2008).

O'zbek tilidagi qizil rang komponentli frazeologik birliklarda esa ko'proq ijobiy va estetik semantika kuzatiladi. Masalan, "Qanoat — qizil oltin" maqolida qizil rang qadr-qimmat va boylik timsoli sifatida ishlatiladi. O'zbek madaniyatida oltinning qizg'ish turlari qadimdan boylik va qadriyat bilan bog'langan.

"Yuz qizili ketar, yuz xijili ketmas" maqolida qizil rang uyat va axloqiy mas'uliyat bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Yuzning qizarishi insonning ijtimoiy me'yorlarga bo'lgan munosabatini ifodalaydi. Bu holat o'zbek xalqining sha'n va or-nomusga katta ahamiyat berishini ko'rsatadi.

"Qizil gul" obrazi esa go'zallik va nafislik timsoli sifatida qo'llanadi. O'zbek folklorida qizil rang ko'pincha muhabbat, yoshlik va estetik mukammallik bilan bog'lanadi. Benveniste ta'kidlaganidek, ranglar jamiyatning madaniy va axloqiy qadriyatlarini ifodalovchi semantik kod hisoblanadi (Benveniste, 1971).

MUHOKAMA

Qiyosiy tahlil natijalari ingliz va o'zbek tillaridagi qizil rang komponentli frazeologik birliklarning umumiy kognitiv asosga ega ekanligini ko'rsatdi. Har ikki tilda ham qizil rang inson fiziologiyasi bilan bevosita bog'liq holda shakllangan. Jumladan, qonning qizil tusga egaligi, hissiy hayajon paytida yuzning qizarishi yoki kuchli emotsional holatlarning organizmga ta'siri qizil rangning semantik shakllanishida muhim omil bo'lgan. Shu sababli qizil rang ko'plab xalqlarda kuchli hissiyot, faoliyat, ehtiros va keskinlik bilan bog'liq tarzda talqin qilinadi. Biroq ushbu umumiy biologik asosga qaramay, ingliz va o'zbek tillarida qizil rangning madaniy-semantik talqinida sezilarli farqlar mavjud.

Ingliz tilidagi frazeologik birliklarda qizil rang ko'pincha xavf, tahdid, iqtisodiy muammo yoki ogohlantirish semantikasi bilan bog'lanadi. Masalan, "in the red" iborasi moliyaviy zarar va qarzdorlikni anglatadi, "red flag" iborasi ehtiyotkorlik yoki xavf belgisi sifatida ishlatiladi. "Red-handed" frazeologizmi esa jinoyat ustida qo'lga tushgan shaxsni ifodalaydi. Bu kabi birliklar G'arb madaniyatida qizil rangning ogohlantiruvchi signal sifatida shakllanganini ko'rsatadi. Ayniqsa, tarixiy va ijtimoiy jarayonlarda qizil rangning xavf bilan bog'lanishi ingliz tilidagi semantik tizimga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

O'zbek tilidagi qizil rang komponentli frazeologik birliklarda esa ijobiy va estetik semantika ustunlik qiladi. "Qizil oltin", "qizil yuz", "qizil gul" kabi iboralarda qizil rang go'zallik, qadr-qimmat, hurmat va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liq holda talqin qilinadi. Bu holat o'zbek xalqining milliy madaniyati va qadriyatlar tizimi bilan chambarchas bog'liq. O'zbek madaniyatida qizil rang ko'pincha hayotiylik, iliqlik va estetik mukammallik ramzi sifatida qaraladi. Shu jihatdan qizil rang nafaqat vizual belgi, balki xalqning emotsional va axloqiy qarashlarini ifodalovchi madaniy kod vazifasini bajaradi.

Sapirning lingvistik nisbiylik nazariyasiga ko'ra, til xalqning dunyoni idrok etish usulini shakllantiradi va aks ettiradi (Sapir, 1921). Mazkur tadqiqot natijalari ham ushbu nazariy qarashni tasdiqlaydi. Chunki ingliz va o'zbek tillaridagi qizil rang semantikasi bir xil biologik asosdan kelib chiqqan bo'lsa-da, har bir xalqning tarixiy-madaniy tajribasi natijasida turlicha semantik yo'nalishda rivojlangan. Xakimova tadqiqotlarida ham rang komponentli maqollarda milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarning aks etishi alohida qayd etiladi. Muallif ranglarning xalq tafakkuri, urf-odatlar va madaniy stereotiplarini shakllantirishdagi o'rmini muhim deb hisoblaydi (Xakimova, 2025).

Shunday qilib, qizil rang komponentli frazeologik birliklar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni namoyon etuvchi muhim lingvistik vosita hisoblanadi. Ular nafaqat tilning obrazli qatlamini boyitadi, balki xalqning tarixiy xotirasi, estetik qarashlari va ijtimoiy qadriyatlarini ham aks ettiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ayto, J. (2009). *A Dictionary of English Idioms*. Routledge.
2. Berlin, B., & Kay, P. (1969). *Basic Color Terms: Their Universality and Evolution*. University of California Press.
3. Benveniste, É. (1971). *Problems in General Linguistics*. University of Miami Press.
4. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
5. Mirzayev, T., Musoqulov, A., & Sarimsoqov, B. (2005). *O'zbek xalq maqollari*. Toshkent: Sharq.

6. Sapir, E. (1921). *Language: An Introduction to the Study of Speech*. Harcourt, Brace and Company.
7. Speake, J. (2008). *The Oxford Dictionary of Proverbs*. Oxford University Press.
8. Xakimova, S.D. (2025). *Rang komponentli maqollarda madaniy xususiyatlarning aksi: ingliz va o'zbek tillari asosida kuzatuvlar*. <https://sciencebox.uz/index.php/ajed/article/view/14066>